

แนวคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนา Political Concepts In Buddhism

พระครูใบฎีกาวิศักดิ์ ใต้ศรีโคตร, พระวิฑูล โปธิเศษ,
พระมหาธีระชัย ภัคมี และพวงเพชร พลวิเศษ

Phrakhrubadika Taveesak Taisrikhot, Phra Witool Phothisad,

Phramaha Theerachai Pukmee And Phuangphet Polwiset

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Loei Buddhist college, Thailand

Corresponding Author, E-mail : tarpae2102@hotmail.com

Received 15/09/2023 | Revised 10/10/2023 | Accepted 11/10/2023

บทความวิชาการ (Academic Article)

บทคัดย่อ

แนวคิดการปกครองในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ประกอบด้วยหลักคุณธรรม โดยกำหนดเป้าหมายไว้เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของมหาชนตลอดทั้งเทวตา เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์โลก และสิ่งแวดลอม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้ปกครองที่มีศีลธรรม ผู้ปกครองที่ดีจะต้องประพฤติปฏิบัติและควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้เป็นที่ยอมรับของสาธารณะชน ด้วยหลักของการปกครอง 3 ประการตามนัยแห่งอิติยสูตร เป้าหมายของพระพุทธศาสนาหรือการเมืองการปกครองในพุทธศาสนาอยู่ที่การสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนมีความสงบร่มเย็น ไม่เบียดเบียนกัน จนมีความจำเป็นต้องมีมาตรการการคุ้มครองและลงโทษ ในที่สุดประชาชนได้คัดเลือกผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้า แล้วมอบหน้าที่ให้เป็นผู้รักษาความยุติธรรม คำว่า “มหาสมมติ” (ผู้ที่มหาชนแต่งตั้ง) กษัตริย์ (ผู้เป็นใหญ่แห่งนา) ราชา (ผู้ทำความอื้อใจ สุขใจแก่ผู้อื่น) จึงเกิดขึ้นหน้าที่ของผู้ปกครองที่ปรากฏในอัครคัมภีร์มอญเพียง 3 ประการ คือ 1) ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ 2) ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือนได้โดยชอบ 3) ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่โดยชอบ (ลงโทษ) จะเห็นได้ว่าหน้าที่ของผู้ปกครองในแต่ละข้อนั้น ล้วนมีคำว่า “โดยชอบ” อยู่ข้างหลังหมดทุกข้อ เพราะนั่นเป็นข้อตกลงของผู้ได้การปกครองกับผู้ปกครอง คำว่าโดยชอบในที่นี้หมายถึงความยุติธรรมที่ผู้ปกครองจำเป็นต้องยึดหลักความชอบธรรมเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้อำนาจในหน้าที่และขอบเขตแห่งการใช้อำนาจของผู้ปกครอง ถือเป็นตัวกำหนดถึงความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมได้

คำสำคัญ: แนวคิด; การเมือง; พระพุทธศาสนา

Abstract

The concept of governance in Buddhism is a principle composed of virtues, with the aim of benefiting, for the happiness of the people throughout the angels, for the sake of

the earth, and the environment. Buddhism places great emphasis on moral rulers. A good parent must behave and control his behavior to be acceptable to the public. With the 3 principles of government as implied by the Sovereign Sutra. The goal of Buddhism, or Buddhist politics, is to create conditions that allow human beings in society to behave according to Buddhist principles. It gives people peace and tranquility. Until there is a need for protection and punishment measures. In the end, the people elected one of them to be their chiefs and entrusted them with the duties of a keeper of justice.”MahaSamata” (whom everyone appoints) King (The King) Monarch (who make people happy) so it happened. There are only three duties of a guardian in the Agganya Sutta, namely: 1) reprimanding those who should be rightly reprimanded; 2) reprimanding those who deserve to be blamed; 3) expelling those who should be driven. Chase Likely (Punish) It can be seen that the duties of the parents in each of them all have the word “likely” behind them. Because that is the agreement of the subordinate with the ruler. The term right here refers to justice where elders need to be based on righteousness. Especially the exercise of power in the duties and scope of the exercise of the ruler's power It can be considered a determinant of the progress or deterioration of society.

Keywords: Concept; Politics; Buddhism

บทนำ

ในอัครัญญสูตรกล่าวถึงกำเนิดของมนุษย์สังคมซึ่งแสดงออกมาในรูปของความสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือรัฐ นั่นคือความเกี่ยวข้องของผู้นำและผู้ใต้ปกครอง พระสูตรนี้กล่าวถึงสภาพธรรมชาติดั้งเดิมของสังคมมนุษย์เป็นสภาวะที่สงบต่างคนต่างอยู่ไม่มีการแก่งแย่งเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกันขึ้นเนื่องจากมีผู้กระทำชั่ว มีการลักขโมย เก็บเอาส่วนของผู้อื่นมาเป็นของตน ในขั้นแรกๆ ก็เพียงแต่มีการว่ากล่าวตักเตือนกันเอง ยังไม่มีการทำร้ายกัน ต่อเมื่อมีการกระทำผิดอย่างซ้ำซากจึงมีการจัดการลงโทษกันเอง ทำให้มีการเลือกผู้ปกครองขึ้นมาเพื่อให้ทำหน้าที่ปกป้อง ค้ำครองการดำรงชีวิตของคนในสังคมเรียกว่า “มหาชนสมมติ” โดยเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองจะได้รับค่าตอบแทนในการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว ดังที่ในอัครัญญสูตรตอนท้าย ได้กล่าวไว้ว่า “ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นหมู่ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็ปรึกษากันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การตีเตียนจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏ ในเพราะบาปธรรมเหล่านี้ บาปธรรมเหล่านั้นเกิด ปรากฏแล้ว ในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าว ผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ตีเตียน ผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบ ให้เป็นผู้ขับไล่ ผู้ที่ควร ขับไล่ได้โดยชอบ ส่วนพวกเราจักแบ่งข้าวสาส์ให้แก่ผู้นั้น...” (ที.ปา.(ไทย) 11/ 62/ 96)

จากข้อความในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นถึงความเลวร้ายในสังคมมนุษย์เราที่เป็นสาเหตุของการกำเนิดผู้ปกครองอย่างชัดเจน โดยเริ่มต้นจากความตกต่ำทางศีลธรรมของมนุษย์ที่มีความโลภ เกิดมีการลักขโมยสิ่งของกัน มีการพูดโกหกหลอกลวงกัน นอกจากนั้น ก็มีการทะเลาะวิวาทกันขึ้น แล้วเกิดความวุ่นวายในสังคมดังกล่าว เพราะฉะนั้นถ้าพิจารณาตามพระสูตรนี้แล้ว สถาบันการปกครองก็เกิดขึ้นเพื่อคอยปกป้อง ค้ำครอง คนดี และคอยตัดสินลงโทษคนที่กระทำความผิด ซึ่งเป็นผู้คอยตัดสินว่าใครถูกใครผิด ด้วยเหตุนี้

สถาบันผู้ปกครองหรือการเมืองจึงเกิดขึ้นจากการคัดเลือกของประชาชน โดยประชาชนพร้อมใจกันสละผลประโยชน์ของตนเองหรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่าภาษีให้เป็นค่าตอบแทน รัฐจึงเป็นสิ่งที่กำเนิดขึ้นมาเพื่อควบคุมสถานการณ์ความเลวร้ายในสังคม ความเลวร้ายเหล่านี้เป็นตัวบีบบังคับสังคมให้แสวงหาวิธีที่จะนำมาใช้แก้ปัญหา ผู้ปกครองรัฐคือทางเลือกที่สมาชิกของสังคมเห็นร่วมกันให้เป็นผู้ที่มีความชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐ เพื่อทำหน้าที่ในการจัดสรรผลประโยชน์ในสังคมนั่นเอง

การเมืองจึงเป็นเรื่องของการจัดสรรผลประโยชน์การเมือง เป็นเรื่องการแข่งขัน และการแสวงหาอำนาจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งสังคมหรือส่วนใหญ่ (สุขุม นวลสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ์, 2521: 2) การเมืองเป็นเรื่องของการต่อสู้เกี่ยวกับอำนาจและผลประโยชน์ และการเมืองเป็นเรื่องของผู้ปกครองและผู้ใต้การปกครอง และการเมืองจึงเป็นเรื่องของทุกคนในสังคมจะหลีกเลี่ยงมิได้ ดังที่ อริสโตเติล (Aristotle) ได้กล่าวว่า การเมืองเป็นเรื่องระดับ "สังคมการเมือง" คือระดับที่เป็นสาธารณะ (Public) คือ ระดับชุมชนใหญ่ ระดับนครรัฐ (Polis) ชีวิตมนุษย์จะไม่สมบูรณ์หรือมีคุณค่าไม่เต็มที่ หากมนุษย์ใช้ชีวิตอยู่เฉพาะในแวดวงแคบๆ คือ ในหมู่ญาติพี่น้อง (ระดับครอบครัว) หรือในระดับเพื่อนบ้าน (หมู่บ้าน) ชีวิตในระดับ นครรัฐมีความหลากหลายในปริมาณและคุณภาพเพียงพอที่จะทำให้ชีวิตมีค่า ดังวลีที่ว่า "Man is a political animal" มนุษย์เป็นสัตว์สังคมโดยธรรมชาติ (บรรพต วีระสัยและคณะ, 2532: 17) มนุษย์ได้วางกรอบความเชื่อเกี่ยวกับสถานการณ์ของมนุษย์ ความเป็นระเบียบของสังคม และกลไกในการควบคุม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2527: 7) ทั้งยังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมดังจะปรากฏในวิถีชีวิตในด้านต่างๆ จนกลายเป็นที่ยอมรับจากคนในสังคมและสิ่งที่เป็นบทเรียนต่างๆ (ศิริพร ฐิตะฐาน, 2533: 11) หมายความว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยอยู่ร่วมกันและพึ่งพาซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา มีการติดต่อสื่อสารกัน ถือว่าเป็นการจัดองค์การทางการเมืองในรูปหนึ่ง (อานนท์ อาภาภิรม, 2545: 1) พุทธทาสภิกขุได้สรุปความหมายของการเมืองนี้โดยสั้นๆ ว่า "การเมืองเป็นการช่วยกันแก้ปัญหาของบ้านเมืองหรือของสังคมทั้งหมดหรือของโลกก็ได้" ปัญหาของบ้านเมืองหรือปัญหาของสังคมที่การเมืองจะต้องเข้าไปช่วยแก้ไขนั้น พุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นมีอยู่ 2 ระดับ ได้แก่ 1) ปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากคนอยู่กันมากๆ เพิ่มมากขึ้นทุกที เป็นปัญหาอย่างเดียวกันทั้งนั้น ไม่ว่าจะในระดับเล็ก ระดับกลาง หรือระดับใหญ่ ที่มีปัญหาเกิดจากการที่สัมพันธ์ติดต่อกันมากคนขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการให้อะไรหลายๆ อย่างมันถูกต้อง จึงจะอยู่กันได้อย่างมีความสุข และเมื่อมีคนมากขึ้น ปัญหาต่างๆ ก็มากขึ้นก็ต้องจัดการมากขึ้นไปอีก และ 2) ปัญหาระดับบ้านเมืองในประเทศที่ขยายวงกว้างออกไปเป็นการเมืองโลก เพราะโลกมันเล็กเข้า แคบเข้า ทำให้มองเห็นว่าทั้งโลกนี้จะมีประเทศก็ตาม มันผูกพันเกี่ยวเนื่องกัน ปัญหา ก็มากขึ้น นับเป็นปัญหาของโลก หรือ ปัญหาการเมืองของโลกนั่นเอง พุทธทาสภิกขุได้ย้ำให้เห็นถึงทุกคนควรต้องสนใจ "การเมืองบริสุทธิ์ที่ประกอบด้วยธรรมะ" เพราะการเมืองเช่นนี้จะช่วยทำให้ 1) บ้านเมืองหรือโลกหมดปัญหา 2) ไม่ใช่เครื่องมือสำหรับปล้นเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นประโยชน์ของตนหรือของพวกเขา ส่วนการเมืองที่แท้จริงนั้นจึงต้องประกอบไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมะพุทธทาสภิกขุได้บรรยายให้แง่คิดในเชิงท้าทายให้มาคิดว่า "ถ้ามีธรรมะก็ไม่ต้องมีระบบการเมือง" ซึ่งก็เจาะจงจุดมุ่งหมายให้เห็นว่า ถ้าเรามีระบบของธรรมะตามหลักของพระศาสนา โลกนี้ก็จะหมดปัญหาและมีความสุข ไม่ต้องมีระบบการเมือง ไม่ต้องมีนักการเมืองที่กวนโลกนี้ให้ยุ่ง" (พุทธทาสภิกขุ, 2531: 4-6) เป้าหมายของการเมืองการปกครองในพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าธรรมชาติของมนุษย์คือทุกข์ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2524: 109) ความสุขคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ และสกัดกั้นความเสื่อม เช่น อบายมุขต่างๆ รัฐที่ดีก็ต้องตั้งจุดหมายตามนี้ และผู้ปกครองที่ดีก็ต้องคอยควบคุมดูแลให้คนได้พ้นจากความทุกข์ ซึ่งเป้าหมายของ

พระพุทธศาสนาอยู่กับการสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต ทั้ง 3 ระดับได้โดยง่ายทั้งเป้าหมายในชาตินี้ ชาติหน้า และในชาติสุดท้ายคือบรรลุมรรคผลนิพพาน บทความนี้จะเสนอการศึกษาสภาพแวดล้อมทางการเมืองอินเดียในช่วงพุทธกาล พระพุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง คำสอนที่สำคัญที่เกี่ยวกับการเมือง และสภาพธรรมชาติของมนุษย์และรัฐ ดังต่อไปนี้

สภาพแวดล้อมทางสังคมการเมืองอินเดียในช่วงพุทธกาล

ชนชาติอินเดียโบราณได้รับการถ่ายทอดในเรื่องของชนชั้น (วรรณะ) มาหลายชั่วอายุคนนับเป็นหลายพันปี แม้ในยุคสมัยพุทธกาลความคิดความเชื่อเรื่องของวรรณะยังปรากฏเป็นชนชั้นทางสังคมอย่างเข้มแข็ง โดยมีความเชื่อว่า วรรณะพราหมณ์ได้ถือกำเนิดมาจากปากของพระพรหม วรรณะนอกนั้นเกิดจากพระพรหมเหมือนกัน หากแต่กำเนิดในบริเวณที่มีฐานะต่ำกว่าพวก พราหมณ์ เช่น แขน ท้อง และขา เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้พวกพราหมณ์อ้างสิทธิ์ถึงความสูงส่งของชาติตระกูลของตน (เสถียร พันธังสี, 2542: 62)

สมัยพุทธกาลนั้นเป็นระยะที่อารยธรรมอินเดียได้เจริญรุ่งเรืองในทางสังคม วรรณะพราหมณ์ได้มีบทบาทอำนาจมากขึ้น มีการคิดค้นพิธีกรรมที่สลับซับซ้อน การแบ่งวรรณะดูเข้มงวดรัดกุมมากขึ้น ชนชั้นต่ำได้รับการกดขี่เอารัดเอาเปรียบ สภาพเช่นนี้ทำให้ชนชั้นวรรณะอื่นไม่พอใจวรรณะพราหมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกวรรณะกษัตริย์ได้พยายามหาแนวทางที่จะปรับปรุงสภาพของสังคมอินเดีย การแบ่งคนออกเป็นวรรณะ 4 นี้เป็นประเพณีที่สำคัญและถือกันอย่างเคร่งครัดในสังคมอินเดีย จนกลายมาเป็นเครื่องมือกีดกันทางชนชั้นและดูหมิ่นเหยียดหยามกัน ดังที่ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย (2543: 28) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

“...เดิมทีระบบวรรณะเป็นการแบ่งหน้าที่และอาชีพให้แก่คนในสังคม มีความยืดหยุ่นไม่เข้มงวด แต่ต่อมาได้เสื่อม ความหมายเดิมกลายเป็นประเพณีที่ถือกันแบบเกรงกลัวบาตร วรรณะสูงเอารัดเอาเปรียบเหยียดหยามและเหยียดหยามวรรณะต่ำ ทั้งนี้ด้วยเหตุทางผลประโยชน์เป็นสำคัญประการหนึ่ง”

แนวคิดดังกล่าวนี้ วรรณะพราหมณ์เป็นคนกำหนดขึ้นมาเพื่อควบคุมคนในสังคมโดยสมมติว่าพระพรหมทรงมีรูปร่างเหมือนมนุษย์ ดังนั้น อวัยวะที่สูงที่สุด ดีที่สุดคือปาก ซึ่งก็คือวรรณะพราหมณ์ที่มีหน้าที่ท่องบทสวดมนต์และสั่งสอนคนในสังคม, วรรณะกษัตริย์ซึ่งเปรียบเสมือนแขนขาจับอาวุธ ต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง, วรรณะแพศย์ซึ่งเป็นเหมือนท้องของพระพรหม มีหน้าที่ ค้าขายหาอาหารมาบำรุงร่างกาย หรือหมั่นคนวรรณะต่างๆ และวรรณะศูทรซึ่งเปรียบเหมือนขา มีหน้าที่เดินหรือเป็นพาหนะนำร่างกายไปสู่ที่ต่างๆ แนวคิดลักษณะดังกล่าวนี้นักคิดชาวตะวันตกอย่างอริสโตเติล ก็ได้เปรียบมนุษย์ในรัฐว่าเป็นดังเช่นองคัพพ หรืออวัยวะต่างๆ ภายในร่างกายนั้น

ในทางการเมืองของแคว้นต่างๆ ได้ถือกำเนิดเป็นรัฐเพราะการที่มีอาณาเขตแน่นอนตลอดจนมีกำลังทหารและการปกครองที่เป็นระเบียบ การใช้เหล็กทำเครื่องมือเพาะปลูกได้ก่อให้เกิดพัฒนาการทางด้านเกษตรกรรม ซึ่งทำให้รัฐมีรายได้จากภาษีมากขึ้น ภาษีดังกล่าวเสียเป็นเงินก็มี เป็นผลผลิตก็มี นอกจากขนาแล้วพวกช่างฝีมือและพ่อค้าก็ต้องเสียภาษีเช่นกัน พวกช่างต้องทำงานให้พระราชชาติเดือนละครั้ง พวกพ่อค้าต้องเสียภาษีทุกครั้งที่ยาสินค้าได้ ผู้เก็บภาษีเรียกว่า เสาลกิกะหรือศุลกากรยักษะ ระบบภาษีแบบนี้แสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจแบบเมืองเจริญขึ้นแล้ว ภาษีต่างๆ เหล่านี้ทำให้รัฐมั่นคงและเข้มแข็ง

ส่วนข้าราชการสำนักในระยะนี้เริ่มมีตำแหน่งสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้นมากมายหลายตำแหน่ง ตำแหน่งสูงสุด คือ มหามาตระ ในระยะนี้มีตำแหน่งที่ปรึกษาของพระราชชาติเกิดขึ้นและมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ซึ่งได้แก่พวกวรรณะพราหมณ์ที่มีความรู้ ความสามารถ มีความชอบธรรมที่จะอธิบายหลักธรรมทางศาสนา

อย่างเป็นทางการที่น่าเชื่อถือ (ปริชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา, 2552: 78-79) เช่น วัสสการพราหมณ์แห่งแคว้นมคธ ที่รณการณะแห่งแคว้นโกศล เป็นต้น

เศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลได้เป็นข้าราชการสำนักช่วยเก็บภาษีอากรและเป็นที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจ อาทิ เช่น โฆสกเศรษฐีได้ช่วยเหลือพระเจ้าพิมพิสารเจ้าเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้เก็บภาษีที่แคว้นกาสิซึ่งขึ้นกับแคว้นโกศล เพื่อนำเข้าไปถวายแด่พระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ปกครองแคว้นโกศล และยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาด้านเศรษฐกิจให้กับพระองค์อีกด้วย

ผู้ดูแลหมู่บ้านเรียกว่าตามโภชกะ เป็นผู้แทนของพระราชา ทำหน้าที่เก็บภาษีส่งไปถวายพระราชา ตำแหน่งนี้อาจสืบสกุลหรือ สภาหมู่บ้านเลือกก็ได้ ตามโภชกะยังมีหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้านด้วย คนในหมู่บ้านต้องจัดการสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นภายในหมู่บ้านเองทุกอย่าง (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2540: 8)

ลักษณะความเป็นอยู่และการทำมาหากินในสมัยพุทธกาลดังที่กล่าวแล้วนี้ คือลักษณะสังคมแบบที่เรียกว่าสังคมไม่ซับซ้อน (simple society) ซึ่งเป็นสังคมในระยะต้น เป็นสังคมที่ประกอบด้วยคนสองชั้นใหญ่ๆ คือ ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองเท่านั้น ชนชั้นกลางคือพวกพ่อค้าและช่างยังไม่มีฐานะและอำนาจพอที่จะกลายเป็นชนชั้นสำคัญ เช่น สังคมซับซ้อน (complex society) สังคมแบบนี้พัฒนาขึ้นพร้อมๆ กับการพัฒนาทางการเมืองการปกครองคือ จากชนเผ่าเร่ร่อนซึ่งอยู่กันเป็นกลุ่มๆ มีหัวหน้า และมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ มาเป็นการตั้งหลักแหล่งในที่อุดมสมบูรณ์เป็นหมู่บ้าน มีอาชีพทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์คือแม่ มีอาชีพเพาะปลูกเป็นอาชีพใหม่ก็ยังไม่ทิ้งอาชีพเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นวิถีชีวิตเดิม (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2540: 9-10) สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองสมัยพุทธกาล เป็นสิ่งที่เราจะต้องเข้าใจเพื่อศึกษาปรัชญาการเมืองของพระพุทธศาสนา เราต้องเข้าใจว่าเรื่องในพระไตรปิฎกเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล ข้อจำกัดนี้ทำให้เราใช้ทฤษฎีตะวันตกเพื่อจะเข้าใจปรัชญาการเมืองในพระพุทธศาสนาได้ไม่มากนัก

ดังนั้น เมื่อพระไตรปิฎกพูดถึงการปกครองที่ดี เศรษฐกิจที่ดี เราต้องไม่ใช้ความคิดทางการเมืองปัจจุบันไปพิจารณาหรือตัดสินเศรษฐกิจและการเมืองสมัยพุทธกาลเป็นแบบที่ยังไม่เจริญไม่ซับซ้อนมากนัก เทียบกับสมัยปัจจุบันไม่ได้เลย การเมืองอย่างที่เราเจริญที่สุด มีเรื่องอำนาจ เรื่องเทวสิทธิ์ เข้ามาเกี่ยวข้องก็คือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประชาธิปไตยอย่างสมัยปัจจุบันก็ดี ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม สังคมนิยม หรือรัฐสวัสดิการก็ดี ไม่อยู่ในความคิดความเข้าใจของสมัยนั้น แม้มีลักษณะบางอย่างที่อาจเข้าข่ายระบบสมัยใหม่บ้าง แต่ก็เป็นการคล้ายกันเฉพาะส่วนเมื่อพิจารณาทั้งระบบแล้วไม่อาจเทียบกันได้

พระพุทธศาสนากับความคิดทางการเมือง

แนวคิดด้านการเมืองในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ประกอบด้วยธรรมด้านการปกครองไว้ โดยกำหนดจุดมุ่งหมายไว้เพื่อความสุขของมหาชน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกขเว จาริก พหุชนหิตาย พหุชนสุखाय โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสสุสาน...” (วิ. มหา. 4/32/ 40) เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพ และมนุษย์ทั้งหลาย ความคิดทางการเมืองโดยพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา แนวคิดการกำเนิดรัฐของพระพุทธศาสนาที่นิยมอธิบายกันมีลักษณะค่อนข้างไปทางทฤษฎีธรรมชาติคือ เน้นสถาบัน เช่น ครอบครัวว่าเกิดขึ้นตามธรรมชาติของมนุษย์ แต่ก็ยอมรับว่าในการแก้ปัญหาของมนุษย์นั้นมีการสร้าง

พันธสัญญาขึ้นในการเลือกผู้ปกครอง เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ไว้มากมายจนถือได้ว่า เป็นเรื่องหลักของพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์จึงมีหลายด้าน

การอธิบายความคิดทางการเมืองโดยพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาก็เป็น เช่นนี้ กล่าวคือคนที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดแบบนั้น ปรัชญาการเมืองชื่อ โทมัส ฮอบส์ อาจอธิบาย กำเนิดของรัฐว่า พระพุทธศาสนานั้นถือว่า มนุษย์รักสุขเกลียดทุกข์ ไม่มีอะไรที่มนุษย์รักยิ่งไปกว่าตัวเอง ดังนั้น คนทุกคนเห็นแก่ตัว เมื่อมนุษย์ทุกคนเห็นแก่ตัวก็เกิดข้อพิพาท ซึ่งนำความเดือดร้อนมาสู่ทุกคน ในที่สุดเพราะความฉลาดของมนุษย์ มนุษย์ก็เลือกผู้ปกครองขึ้น มีการตรากฎหมายขึ้นเพื่อรักษาความสงบ ตรงนี้อาจมีนักปราชญ์บางท่าน เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุมีความว่าเป็นการสร้างระบบสังคมนิยมขึ้นมาแก้ไข เสรีนิยมที่ทุกคนทำตามใจ ท่านนี้อาจพิจารณาในแง่ที่ว่าประชาธิปไตยที่แท้เกิดขึ้นคือ ผู้ปกครองมาจากการเลือกของคนทุกคน

พระพุทธเจ้าทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองในฐานะที่เป็นครู ผู้ชี้แนวทาง ผู้แก้ปัญหา และผู้ดับทุกข์ทำให้รัฐมีความมั่นคงและปกครองให้ประชาชนมีความสุข ทำให้พระองค์ได้รับการยอมรับและเคารพนับถือจากผู้ครองแคว้นต่างๆ อย่างสูงจนตลอดพระชนม์ชีพ

พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แคว้นมคธ ทรงมีความคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่ก่อนที่จะตรัสรู้ และเคยเสนอที่จะแบ่งพระราชสมบัติครึ่งหนึ่งแก่พระพุทธองค์ในตอนที่ได้เสด็จออกผนวชใหม่ๆ แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเพราะว่าเป้าหมายของพระองค์ไม่อยู่ที่การแสวงหาโมกขธรรม มิได้มีพระประสงค์จะมีอำนาจทางการเมือง พระเจ้าพิมพิสารทรงมีความเลื่อมใสและทูลขอพรว่า ถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแล้วก็ขอให้เสด็จมาโปรด พระพุทธองค์ก็ทรงรับปฏิญญา และหลังจากตรัสรู้ธรรมแล้วก็ได้เสด็จมาโปรดจนทำให้พระเจ้าพิมพิสารได้มีดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน พร้อมด้วยข้าราชการและประชาชนอีกจำนวนมาก และได้ถวายวัดเวฬุวันให้เป็นวัด แรกในพระพุทธศาสนาทรงให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ทรงรักษาอุโบสถ ศิลและบริหารราชการแผ่นดินควบคู่กันไปด้วย

พระพุทธองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าอชาตศัตรูในฐานะเป็นผู้ชี้แนวทาง และทรงได้รับความเคารพนับถือจากพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นอย่างยิ่ง เมื่อทรงมีความทุกข์หรือประสบปัญหาที่ตัดสินใจไม่ได้ ก็จะมาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เองบ้าง ส่งคนมาเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหาบ้าง เช่น ในคราวที่ทรงต้องการจะยกกองทัพไปรบกับแคว้นวัชชี แต่ยังตัดสินใจไม่ได้ว่าจะยกไปดีหรือไม่ เพราะขณะนั้นแคว้นวัชชี กำลังเข้มแข็ง ก็ทรงส่งวัสสการพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะหยั่งคว้าพระพุทธเจ้าจะตรัสว่าอย่างไรบ้าง พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสบอกว่อย่างไร เพียงแต่หันไปตรัสกับพระอานนทว่า เจ้าสิจฉวีทั้งหลาย จะมีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว ไม่มีทางเสื่อมเลย หากเจ้าสิจฉวีทั้งหลายยังคงปฏิบัติตามหลักอปริหานิยธรรมที่พระองค์เคยแสดงไว้อย่างมั่นคง คล้าย ๆ กับการตรัสเตือนมิให้ไปรบกัน เพราะถ้าขึ้นไปก็จะมีแต่การเสียทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูก็ไม่กล้ายกกองทัพไปจริง ๆ แต่ท้ายที่สุด แคว้นวัชชีก็ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของแคว้นมคธเพราะไม่ปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้คือเกิดแตกความสามัคคีกัน

พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งรัฐโกศลทรงมีความเคารพในพระพุทธเจ้ามาก หากว่าพระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันในรัฐโกศลแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลจะเสด็จมาเฝ้าเกือบทุกวัน และในการมาเฝ้าแต่ละครั้งจะมีพระราชปฐาถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในเรื่องส่วนพระองค์และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบริหารบ้านเมือง มีปรากฏในโศภนปากสูตร แห่งโกศลลัขณสูตรและอรรถกถาธรรมบท ภาค 6 เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล ว่าสมัยนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระสุธาหาร หุงด้วยข้าวสาร 1 ทะนาน จึงทรงอึดอัดเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับอยู่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสกะท้าวเธอ

ว่า "มหาบพิตร พระองค์ยังไม่ทันพักผ่อนเลย เสด็จมาแล้วหรือ" "อย่างนั้นพระเจ้าข้า ตั้งแต่เวลาที่บริโภคน้ำแล้วหม่อมฉันมีทุกข์มาก" "มหาบพิตร การบริโภคน้ำมากเกินไปเป็นทุกข์อย่างนี้"

พระพุทธองค์จึงตรัสสอนด้วยคาถาว่า "ในกาลใด บุคคลเป็นผู้กินจุ มั่งคั่ง และมักนอนหลับ กระสับกระส่าย เป็นดุจสุกรใหญ่ที่เขาเลี้ยงด้วยอาหาร ในกาลนั้น เขาเป็นคนมีนัยยะยอมเข้าห้องบ่อๆ"

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมอบหมายให้สุทิสสนะ นัสดาของพระองค์เรียนคาถานี้แล้วทูล คาถาในเวลาที่เสวย ต่อมาพระราชามีพระวรกายกระปี้กระเป่าดี ทรงลูบพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ทรงเปล่งอุทานว่า "พระพุทธเจ้านั้น ทรงอนุเคราะห์เราทั้งประโยชน์ชาติและประโยชน์ชาติหน้า" (ส.ส. 123-124/139-140 และ ขุ.ธ.อ. 6/129-130)

พระพุทธเจ้านอกจากการที่ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองของแคว้นต่างๆ ในฐานะเป็นผู้แนะนำหลักธรรมที่เหมาะสมกับรูปแบบการปกครองของรัฐนั้นๆ ยังปรากฏว่าพระองค์ทรงเข้าไปเกี่ยวข้องกับในฐานะเป็นผู้ไกล่เกลี่ย เช่น ในคราวที่เสด็จไประงับความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์ แห่งรัฐลักกะและรัฐโกสิยะ ซึ่งกำลังจะทำสงครามกันเนื่องจากการแย่งน้ำจากแม่น้ำโรหิณี พระพุทธเจ้าไม่ทรงทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผิด ทั้งๆ ที่ทรงทราบว่าสาเหตุของการขัดแย้งที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องของการยึดถือในเรื่องมานะ ทิฐิ ที่ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมให้ใครมาดูหมิ่นราชวงศ์ แต่พระองค์ไม่ทรงยกประเด็นนี้ขึ้นมาตรัสถาม เพราะจะทำให้กษัตริย์เหล่านั้นเสียพระพักตร์ แต่พระองค์ทรงนำเอาความขัดแย้งนั้นมาเป็นอุปรณ์ในการสอนธรรม ทรงให้บรรดากษัตริย์เหล่านั้น รู้ถึงผลเสียของการวิวาทบาดหมางโดยไม่ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิด แต่ทรงตั้งคำถามที่จะให้กษัตริย์เหล่านั้นรู้ถึงผลเสียของการทะเลาะวิวาทด้วยตนเอง ทรงเตือนสติมากกว่าที่จะเป็นการตัดสินว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิด

ส่วนรูปแบบการปกครองรัฐในพุทธกาลมี 2 รูปแบบ คือ รูปแบบราชาธิปไตยกับรูปแบบสามัคคีธรรมหรืออภิชนาธิปไตย ซึ่งทั้งสองรูปแบบมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เนื่องจากผู้ปกครองจากทั้งสองรูปแบบมีความเคารพและศรัทธาในพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักธรรมคำสอนที่มีความเหมาะสมและจำเป็นแก่ผู้ปกครองทั้งสองรูปแบบ เพื่อจะได้นำไปใช้เป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบสุขของสังคม นอกจากนี้ รูปแบบราชาธิปไตยนั้นมีความโดดเด่นมาก เนื่องจากผู้ปกครองส่วนใหญ่เป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดจนสามารถขยายอาณาจักรออกไปได้อย่างกว้างขวาง ส่วนรูปแบบสามัคคีธรรมแม้ผู้ปกครองจะปกครองอยู่ในแคว้นเล็กๆ แต่ก็มีความโดดเด่นด้านความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจกัน

คำสอนที่สำคัญที่เกี่ยวกับการเมือง

การศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงประยุกต์ เช่น การศึกษาในเชิงการเมือง สังคม และเศรษฐกิจนั้น จะหาคำตอบให้ครบทุกแง่มุมตามต้องการไม่ได้เพราะเรื่องเหล่านี้เป็นศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งเป็นระบบการศึกษาเฉพาะ การที่จะให้พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องเหล่านี้ให้ครบถ้วนเป็นไปไม่ได้ เพราะมีข้อเรื่องซึ่งเป็นปัญหาในสังคมอินเดียสมัยก่อน ดังนั้น เมื่อจะศึกษาเรื่องเหล่านี้ในแง่พุทธศาสนาก็จำเป็นต้องเลือกคำสอนบางเรื่องที่เกี่ยวข้องมาใช้อธิบาย แต่การตีความคำสอนเดิมเพื่อตอบปัญหาใหม่นี้ก็คงมีปัญหาว่าจะมีเกณฑ์อะไรสำหรับตัดสินว่าการตีความนั้นถูกหรือไม่ ปัญหานี้พอแก้ไขได้คือพระพุทธศาสนานั้นมีคำสอนที่ชัดเจนและจัดเป็นระบบได้ ความคิดที่เป็นระบบนั้นคือความคิดที่มีกรอบมีแนวทาง แม้ว่าเรื่องที่สอนจะไม่ให้รายละเอียดแต่เมื่ออธิบายเรื่องนั้นก็บอกได้ว่าคำอธิบายถูกหรือไม่ คำอธิบายใดที่ออกนอกแนวย่อมเป็นคำอธิบายที่ผิด ถ้ายังอยู่ในกรอบในแนวก็จัดว่าถูก ทั้งนี้เพราะสิ่งที่อยู่ในระบบเดียวกันถ้าไม่ขัดแย้งกันก็ถือว่าถูกต้อง เช่น กรอบของพระพุทธศาสนากรอบหนึ่งคือไม่เป็นสัสตทิฎฐิ และไม่เป็นอุจเฉททิฎฐิแต่เป็น

มีขมิมาปฏิบัติ ธรรมะข้อใดที่อธิบายแล้วไม่เป็นมัจฉาทิฎฐิทั้งสองอย่างนั้นก็เป็นการอธิบายที่ถูกต้อง หรือกรอบอีกกรอบหนึ่งที่นำมาตัดสินได้คือ การตัดสินดีชั่วในพระพุทธศาสนามีนิพพานเป็นจุดหมายชีวิต อะไรที่มุ่งไปสู่ นิพพานถือว่าดี อะไรที่มุ่งออกห่างจากนิพพานถือว่าไม่ดี เช่น ถ้าสังคมมุ่งพัฒนาวัตถุมากกว่าจิตใจก็ถือว่าไม่ดี การศึกษาความคิดทางการเมืองของพระพุทธศาสนาอาศัยหลักการตีความดังกล่าว ส่วนคำสอนที่จะนำมาใช้ในการตีความเน้นคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งถือว่าทุกข้อความล้วนเป็นพุทธพจน์ และแม้ว่าบางเรื่องอาจเป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิม เมื่อพระพุทธองค์ตรัสในเชิงยอมรับก็ถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาด้วย

การศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงการเมืองนั้นมิได้มีผู้ศึกษามากแล้วหลายท่าน ซึ่งอยู่ที่ผู้ศึกษาว่าจะนำข้อธรรมใดมาอธิบาย เช่น คำสอนเรื่องอธิปไตย 3 มีกล่าวไว้ในสังคีตสูตร (ที.ปา.11/305/274) คำว่า “อธิปไตย” แปลว่า “ความเป็นใหญ่” (พระมหาอาณันต์ เจริญศิริพัชร, 2564: 56) ในทางการปกครองหมายถึงอำนาจอิสระสูงสุด (Sovereignty) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของความเป็นรัฐในปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธเจ้านำคำนี้มาอธิบายความหมายการปฏิบัติธรรมของภิกษุ แต่ก็สามารถนำมาอธิบายในเชิงการปกครองได้ โดยพระองค์ได้ตรัสเรื่องอธิปไตยไว้มีอยู่ 3 ประการ คือ

1) อัตตอธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ตลอดจนผลประโยชน์ตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ

2) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนิทาและสรรเสริญ ไม่มีหลักการที่แน่นอน กระทำการด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยม หรือ หวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ

3) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ ศึกษาตรวจสอบข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง แจ่มชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วยความรู้ที่จริงใจว่าเป็นไปโดยชอบธรรมและเพื่อความดีงามโดยประมาณ

เมื่อรู้หลักอย่างนี้แล้ว ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐ จึงถือหลักข้อ 3 คือ ธรรมาธิปไตย (พระเทพเวที, 2520: 15)

ผู้ที่นำคำสอนเรื่องอธิปไตย 3 มาเป็นหลักประการหนึ่งในการอธิบายปรัชญาการเมืองของพุทธศาสนา มักจะเข้าใจว่า คำว่าอธิปไตยดังกล่าวมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าอธิปไตยที่ใช้กันในปัจจุบัน เช่น ประชาธิปไตย อภิชนาธิปไตย คณาธิปไตย เป็นต้น อันที่จริงคำว่าอธิปไตยทั้งแบบที่พระพุทธองค์ทรงสอนกับแบบ ที่ใช้กันในปัจจุบันต่างก็หมายถึงความสมควรที่จะเป็นใหญ่ทั้งคู่ แต่อธิปไตย 3 นั้น เน้นหลักที่ผู้ปกครองจึงยึดถือ เมื่อเป็นผู้ปกครองแล้วจะยึดถืออะไรเป็นใหญ่ ส่วนอธิปไตยที่ใช้ในคำต่างๆ ในปัจจุบันเน้นว่าอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจในการปกครอง ควรอยู่ที่ใด หรืออยู่ที่ใคร เช่นอยู่ที่ประชาชน ที่ขุนนาง หรือพวกเศรษฐี เป็นต้น (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2540: 70)

พระพุทธองค์มิได้ทรงเน้นว่าระบอบการปกครองใดดีที่สุด มิได้ทรงเสนอว่าจะเลือกผู้ปกครองด้วยวิธีใดหรือมีระบบในการจัดสรรอำนาจอธิปไตยอย่างไร เป็นแต่เน้นว่าถ้าเป็นผู้ปกครองแล้วควรยึดถืออะไรในการปกครอง ถ้าจะถามว่า “ธรรม” หรือความถูกต้องตามเหตุตามผลนั้น ระบอบการปกครองต่างๆ ยึดถืออยู่หรือไม่ ก็ตอบได้ว่าทุกระบอบต่างก็เชื่อว่าการปกครองตามระบอบนั้นๆ เป็นไปเพื่อความถูกต้องชอบธรรมทั้งสิ้น นั่นคือทุกระบอบต่างก็เชื่อว่าระบอบของตนเป็นธรรมาธิปไตยทั้งสิ้น ธรรมาธิปไตยจึงเป็นจุดหมายของระบอบการปกครองมิใช่หมายถึงระบอบการปกครอง แม้ว่าจะใช้คำว่าอธิปไตยเช่นเดียวกันก็ตาม

นอกจากนั้นระบอบการปกครองที่ไม่ได้ใช้คำว่าอธิปไตย เช่น สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ อนุรักษนิยม ก็ย่อมถือว่าระบอบของตนหรือวิธีดำเนินการปกครองอย่างของตนเป็นธรรมาธิปไตยด้วย ทุนนิยมถือว่าการจัดระบบเศรษฐกิจแบบของตนชอบธรรม ส่วนสังคมนิยมซึ่งมีความเห็นตรงกันข้าม ถือว่าการจัดระบบเศรษฐกิจแบบของตนชอบธรรมกว่าทุนนิยม ต่างก็มีเหตุผลที่จะยืนยันว่า ทัศนะของตนเป็นธรรมส่วนทัศนะอื่นไม่เป็นธรรมหรือเป็นธรรมน้อยกว่า ไม่มีระบอบการปกครองใดที่ไม่ถือวาระบอบของตนเป็นธรรมาธิปไตยและไม่มีระบอบการปกครองที่เรียกว่าธรรมาธิปไตยแยกอยู่อย่างเป็นเอกเทศ คำว่า “อธิปไตย” ที่ใช้ในพุทธศาสนากับที่ใช้ในการเมืองปัจจุบันนั้นใช้ต่างความหมายกัน จะดูแต่เพียงคำแล้วถือเอาว่าพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงระบอบการปกครองไม่ได้ ปัญหาต่อไปก็คือที่ว่าป็นธรรมหรือปกครองโดยธรรมนั้นพระพุทธองค์ทรงสอนไว้หรือไม่ และได้ทรงสอนเรื่องเหตุ กระบวนการ ความเปลี่ยนแปลง และอุดมคติทางการเมืองโดยเฉพาะปัญหาใหญ่ๆ เช่น ที่มาแห่งอำนาจรัฐ สิทธิของผู้ปกครองที่จะ ปกครอง ที่มาแห่งกฎหมาย สิทธิและหน้าที่ของพลเมือง จุดมุ่งหมายของรัฐบ้างหรือไม่ เรื่องเหล่านี้มีสอนอยู่บ้างไม่มากนัก และส่วนใหญ่มีใช้คำสอนเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองโดยตรง การนำธรรมเหล่านั้นมาอธิบายเป็นความคิดทางการเมืองก็เป็นเพียงการตอบปัญหาว่า ทัศนะใดที่ไปกันได้กับคำสอนในพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่อาจยืนยันได้ว่าระบอบการเมืองทั้งระบบจะต้องเป็นรูปแบบอย่างไร

สภาพธรรมชาติของมนุษย์และรัฐ

ในอัครคัมภีร์แห่งทมิฬ แสดงถึงเริ่มแรกเมื่อโลกเจริญขึ้น สัตว์ซึ่งจุติมาสู่โลกนี้เป็นผู้เกิดขึ้นจากใจ กินปติเป็นภักษา (ยังมีอำนาจมานอยู่) มีแสงสว่างในตัว ไปในอากาศ เกิดความโลภกินจวนดิน จึงทำให้สูญเสียแสงสว่างในตัว ตลอดจนกระทั่งปติและไปในอากาศเช่นเดิมก็ไม่ได้ ความเสื่อมทางศีลธรรมมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วยเช่นกัน พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ จากชนิดต่ำจนถึงระดับสูงก็พัฒนาเกิดขึ้นมาตามลำดับจนโลกมีความอุดมสมบูรณ์ ด้วยธัญญาหารประเภทต่างๆ มากมาย ชีวิตกสิกรรมก็พัฒนาขึ้น ระบบครอบครัวของมนุษย์ก็เกิดตามมา เมื่อชีวิตครอบครัวเกิดขึ้นมาแล้ว เริ่มมีการเก็บกักธัญญาหารไว้ ที่ดินหรือที่นาต้องมีการแบ่งปันกันไปในระหว่างเอกชนผู้เข้าจับจอง ตลอดจนต้องทำเครื่องหมายกำหนดเขตแดนชัดเจน ดังนั้น การถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจึงได้เกิดขึ้น ต่อจากนั้นก็มีการบุกรุกละเมิดในสิทธิเกี่ยวกับทรัพย์สินของกันและกันด้วยอำนาจความโลภ ประชาชนเริ่มติเตียนกล่าวหาและฟ้องร้องกันในเรื่องละเมิด ด้วยเหตุนี้ ความวุ่นวายและความอยุติธรรมก็คืบคลานเข้ามาสู่ชีวิตมนุษย์ จนมีความจำเป็นต้องมีมาตรการการคุ้มครองและลงโทษ ในที่สุดประชาชนได้คัดเลือกผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้าแล้วมอบหน้าที่ให้เป็นผู้รักษาความยุติธรรม คำว่า “มหาสมมติ” (ผู้ที่มาหาชนแต่งตั้ง) กษัตริย์ (ผู้เป็นใหญ่แห่งนา) ราชา (ผู้ทำความอิมใจ สุขใจแก่ผู้อื่น) จึงเกิดขึ้น มีข้อความในพระสูตรว่า

“...ดูก่อนวาสุเดวะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่ผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล มหาชนสมมติจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลายดังนี้แล อัครกษัตริย์ กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสอง เพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหนายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรมดังนี้แล อัครระบุว่า ราชา จึงอุบัติขึ้น เป็นอันดับสามดังนี้แล...ดูก่อนวาสุเดวะและภารทวาชะ ด้วยประการดังนี้ การบังเกิดขึ้นของพวกกษัตริย์จึงมีขึ้นได้ เพราะอัครเป็นที่รู้จักว่าเป็นของดี เป็นของเก๋อย่างนี้แล เรื่องของสัตว์เหล่านั้นจะต่างกันหรือเหมือนกันจะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกันก็เพราะธรรมเท่านั้น นอกจากธรรมหาไม่มี ดูก่อนวาสุเดวะและภารทวาชะ ความจริงธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุด ในที่ประชุมชนทั้งในปัจจุบันและในภายหน้า.....” (ที.ปา. 11/ 63-65/ 96-99)

ในพระสูตรตอนนี้แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของผู้นำมาเป็นลำดับ คือ

1) มหาชนสมมติ เกิดจากประชาชนพร้อมใจกันมอบอำนาจให้กับบุคคลที่เหมาะสม และสมมติให้เป็นผู้นำของกลุ่มตนเอง

2) กษัตริย์ หมายถึง ผู้เป็นเจ้าแห่งนา หรือผู้เป็นใหญ่แห่งนา

3) ราชา หมายถึง ผู้ที่ทำให้ประชาชนสุขใจ พอใจโดยธรรม

จากการกล่าวมา จะพบว่าในทางพระพุทธศาสนานั้นได้อธิบายกรอบแนวคิดเรื่องผู้นำไว้อย่างชัดเจน โดยคำว่าผู้นำนั้นหมายถึงผู้ที่ได้รับการคัดเลือกหรือแต่งตั้งจากสังคม ทำให้มีการเลือกผู้ปกครองขึ้นมาเพื่อให้ทำหน้าที่ปกป้อง ค้ำครอง ความเป็นอยู่ การดำรงชีวิตของคนในสังคม เรียกว่า “ผู้ปกครอง” เกิดมีสถาบันผู้ปกครองขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ในการจัดสรรผลประโยชน์ในสังคมนั้นเอง มีหน้าที่ปกครองหมู่คณะโดยตั้งกฎเกณฑ์หรือกฎหมายขึ้นมา คำตัดสินของผู้ปกครองถือว่าเป็นบรรทัดฐานของกฎหมาย การปกครองโดยอำนาจของกฎหมายนี้เองถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกำเนิดรัฐ

กำเนิดและจุดมุ่งหมายของรัฐตามอรรถกถาสูตร จะเห็นว่ามนุษย์ขัดแย้งกันเพราะตัณหา มานะ และทิฐิ โดยเฉพาะตอนที่มนุษย์ต่างเพศเริ่มสนใจกันและเสพเมถุน การแยกเป็นครอบครัวก็เกิดขึ้น เมื่อมีความโลภมาก การยึดเอาข้าวส่วนที่เกินกว่าความต้องการในมือหนึ่งๆ ก็เกิดขึ้น นอกจากเรื่องนี้แล้วยังมีเรื่องการดูหมิ่นกันระหว่างพวกที่มีผิวพรรณวรรณะต่างกันอันเกิดจากมานะ กิเลสของมนุษย์นี้เองทำให้เกิดการวิวาททำร้ายกันขึ้น นั่นคือสังคมซึ่งมีความพอดีมีความสมดุลเริ่มวุ่นวายจนต้องหาผู้ตัดสิน คำตัดสินนั้นก็กลายเป็นบรรทัดฐานหรือเป็นกฎหมาย ต่อมาการปกครองโดยอำนาจกฎหมายคือต้นกำเนิดของรัฐ ฉะนั้น รัฐจึงเกิดขึ้นเพื่อสกัดกั้นกิเลสอันไม่มีขีดจำกัดของมนุษย์ซึ่งจะนำความเดือดร้อนอย่างไม่ขีดจำกัดมาสู่มนุษย์ เมื่อรัฐสกัดกั้นกิเลสได้บางส่วนมนุษย์ก็พออยู่ร่วมกันได้โดยสงบ การมีรัฐก็ช่วยให้เกิดความสงบทำให้คนที่ปรารถนาจะกำจัดกิเลสสามารถปฏิบัติตน เพื่อบรรลุความหลุดพ้นได้ หากบ้านเมืองวุ่นวายไม่หยุดหย่อนแล้ว ก็จะเป็นอุปสรรค สำคัญต่อการบรรลุความหลุดพ้น ฉะนั้นถ้าพิจารณาโดยนัยนี้รัฐก็เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้คนเราบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต รัฐจะดีมากหรือน้อยเพียงไรอยู่ที่ทำให้คนเราบรรลุจุดหมายของชีวิตในระดับใด (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2540: 57-58) หน้าที่ของรัฐหรือผู้ปกครอง คือ 1) ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ 2) ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนได้โดยชอบ 3) ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ (ลงโทษ) คำว่า “โดยชอบ” ในที่นี้หมายถึงความยุติธรรมที่ผู้ปกครองจำเป็นต้องยึดหลักความชอบธรรมเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้อำนาจในหน้าที่และขอบเขตแห่งการใช้อำนาจของผู้ปกครอง ถือเป็นตัวกำหนดถึงความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมได้ และในอรรถกถาสูตรก็ได้กล่าวไว้ว่า ตำแหน่งผู้ปกครองรัฐหรือมหาชนสมมติมีกำหนดระยะเวลาเท่าใด

กล่าวโดยสรุป แนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาสูตร ทั้งนี้เมื่อพิจารณาเนื้อหาของอรรถกถาสูตรสามารถแบ่งโครงสร้างเนื้อหาออกเป็น 3 ช่วงด้วยกัน ดังนี้

1) นิทานวาระ เป็นข้อความเบื้องต้นเพื่ออธิบายความเป็นมาของระบบสังคมในเรื่องของวาระ เป็นการอธิบายตามคติพราหมณ์โดยให้พราหมณ์ว่าเสฏฐะและภารทวาชะเป็นผู้อธิบายผ่านการตอบคำถามของพระพุทธเจ้า

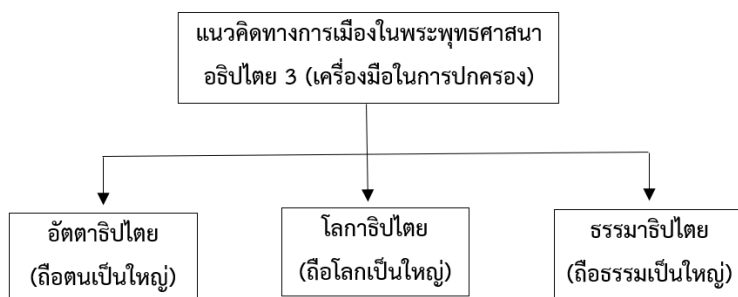
2) เนื้อหาพระสูตร อยู่ในช่วงกลาง เป็นพุทธภาษิตอธิบายความถูกต้องความจริงดั้งเดิมของระบบวาระ เริ่มตั้งแต่เรื่องการปรากฏแห่งวันดินถึงเรื่องการกำเนิดของวาระต่างๆ ส่วนนี้อธิบายเรื่องโลกมนุษย์และพัฒนาการทางระบบสังคมก่อนเกิดเป็นวาระ

3) นิคมวณะ อยู่ในช่วงท้าย เป็นการสรุปความเกี่ยวกับระบบวรรณะตามคติพุทธศาสนาว่า มีลักษณะอันเป็นธรรมชาติที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์และไม่คงที่ มนุษย์สามารถเปลี่ยนวรรณะได้ด้วยการประพฤติ กุศลธรรมโดยมีเพียงธรรมเท่านั้นที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความสุขสูงสุดคือนิพพานได้

บทสรุป

แนวคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่เน้นคุณธรรมที่มีจุดมุ่งหมายไว้เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของมหาชนตลอดทั้งเทวดา เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์โลก และสิ่งแวดลอม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับผู้ปกครองที่มีศีลธรรม ผู้ปกครองที่ดีจะต้องประพฤติปฏิบัติและควบคุม พฤติกรรมของตนเองให้เป็นที่ยอมรับของสาธารณะชน เป้าหมายของพระพุทธศาสนาในทางการเมืองการ ปกครองอยู่ที่การสร้างสภาพเอื้อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนมีความสงบร่มเย็น ไม่เบียดเบียนกัน เพื่อความสงบสุขของสังคม ในช่วงระยะเวลา 45 พรรษา ที่พระพุทธองค์เผยแผ่พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสร้างความสัมพันธ์กับพระราชาและผู้นำของรัฐต่างๆ โดยเป็นผู้ให้คำแนะนำพุทธวิธีด้านการเมือง ขณะเดียวกันพระองค์ก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระราชาและ ผู้นำรัฐอื่นๆ ซึ่งทำให้คหบดีชนทุกชั้นและประชาชนเอาใจใส่ตามไปด้วย ทำให้มีความคิดร่วมกัน มีทัศนคติ ใกล้เคียงเสมอกัน มีทฤษฎีสามัญญตาทั่วทั้งแคว้น เกิดความร่วมมือร่วมใจภายในรัฐในการสนับสนุน พระพุทธศาสนาเป็นความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างพระพุทธศาสนากับรัฐตั้งแต่ระดับสูงจนถึงระดับรากหญ้า ความสัมพันธ์เช่นนี้ยังแผ่ขยายไปถึงรัฐใกล้เคียงที่ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเหมือนกัน ทำให้รัฐ ใกล้เคียงเหล่านั้นมีทัศนคติใกล้เคียงกัน มีความเข้าใจอันดีต่อกัน เกิดความร่วมมือที่ดีระหว่างรัฐในด้าน ต่างๆ ตามมา เช่น ด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การค้า เกิดกิจกรรมความช่วยเหลือระหว่างกันทำให้ ภายในรัฐมีความสงบสุข ปราศจากการทะเลาะเบาะแว้ง การรุกรานศึกสงครามแย่งชิงอาณาเขตระหว่าง แคว้นใกล้เคียงก็มีน้อยลง ทำให้บ้านเมืองมีเสถียรภาพประชาชนไม่ตกอยู่ในสภาพเดือดร้อนทุกข์เข็ญจาก สภาวะสงคราม กษัตริย์และผู้ปกครองรัฐทั้งหลายเองก็ยอมตระหนักเช่นกันว่า หากประชาชนในรัฐห่างไกล หลักศาสนา ขาดผู้อบรมศีลธรรม ประชาชนก็จะยิ่งขาดหลักจริยธรรม ขาดปัญญาจะทำให้ไม่สามารถ พัฒนาด้านอื่นๆ ของรัฐให้เจริญได้ จึงเห็นความสำคัญที่จะอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าหลักธรรม ในพระพุทธศาสนาทำให้ประชาชนมีความสงบร่มเย็นไม่เบียดเบียนกัน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ตรัสถึงหลักอริยปทัช 3 ประการ ได้แก่ อัตตาริปปัตยคือการถือตนเองเป็นใหญ่ โลกาธิปไตยคือการถือความ นิยมของหมู่ชนเป็นใหญ่ และธรรมาริปปัตยคือการถือธรรม ความถูกต้อง ความดีงาม และเหตุผลเป็นใหญ่ ในหลักอริยปทัชทั้งสามประการนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสยกย่องธรรมาริปปัตย จากการศึกษาเอกสารและ งานวิจัยแนวคิดทางการเมืองในพระพุทธศาสนาสามารถสรุปประเด็นสำคัญตรงกันว่า ธรรมาริปปัตยไม่ใช่ ระบบการปกครอง แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในควบคุมการปกครอง กล่าวคือ ควรใช้ธรรมเป็นอำนาจในการ ตัดสินใจในการปกครอง บริหารบ้านเมืองโดยใช้ธรรมเป็นอำนาจ ถือธรรมเป็นใหญ่ในกระบวนการปกครอง

องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- กรุณา เรืองอุไร กุศลาลัย. (2543). **ภารตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- บรรพต วีระชัยและคณะ. (2532). **รัฐศาสตร์ทั่วไป**. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2524). **ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: ทวีติการพิมพ์.
- _____. (2529). **ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2540). **ทฤษฎีทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2543). **มนุษย์กับศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรมทา. (2552). **มนุษย์กับศาสนา**. กรุงเทพฯ : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหากษัตริย์ เจริญศิริพัชร. (2564). **พุทธศาสนากับการปกครอง. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มจร วิทยาเขตอีสาน. ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม – เมษายน 2564.**
- พระเทพเวที. (2520). **คู่มือดำเนินชีวิต** พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ นายไพบูลย์ ศิริวัฒน์ ณ ฌาปนสถานวัดมกุฏกษัตริยาราม. กรุงเทพฯ: มปป.
- พุทธทาสภิกขุ. (2531). **การเมืองคือธรรมะ**. กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์อรุณวิทยา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศิราพร จิตะฐาน. (2533). **“แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาในสังคม”**. ใน เอกสารการ สอนชุดวิชา ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย หน่วยที่ 1 - 7. นนทบุรี: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2551). **มโนทัศน์ : ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาภายในและสำนักของท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- สมบัติ นทะนุ. (2552). **บทบาทของท่านพุทธทาสภิกขุกับการพัฒนาการเมืองยุคใหม่ที่ยั่งยืน**. เอกสารการศึกษานักศึกษาศาสนาพระปกเกล้า รุ่นที่ 6 พ.ศ. 2552. สถาบันพระปกเกล้า.
- สุขุม นวลสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ์. (2521). **การเมืองการปกครองไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เสถียร พันธรัณ. (2542). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- อานนท์ อาภาภิรม. (2545). **รัฐศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.